

Олег Бурдяк¹

ЕВОЛЮЦІЯ РОЛІ ДЕРЖАВИ У ЗАПОБІГАННІ ТА ПОДОЛАННІ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В ЕКОНОМІЦІ

The state role evolution in preventing and overcoming of the economic crisis

Summary

The author argues that in all economically independent states, as well as in Ukraine, the mechanisms of optimization of the state economic role and private economic initiatives are being searched. However, the optimal combination of the market mechanism forces and state regulation in the long-term perspective failed to be reached almost anywhere, that leads to a permanent review of the economic and political forces impact, science impact on the relations between economy and state, entails a transition from the current, state running model to liberal economic policy or vice versa.

Keywords: state functions evolution, economy and society globalization, the integration process, crises, state running model economy.

Zmieniająca się rola państwa w zapobieganiu i zwalczaniu kryzysu gospodarczego

Streszczenie

Autor udowadnia, że w każdym gospodarczo niepodległym państwie, również na Ukrainie, trwa poszukiwanie mechanizmu optymalizacji roli gospodarczej państwa oraz inicjatyw prywatnych. Jednak w trwałej perspektywie nie osiągnięto optymalnego połączenia wysiłków mechanizmu rynkowego i regulacji rządowych. Wpływanie państwa na gospodarkę pociąga za sobą szereg zmian, m.in. przejście od modelu centralizacji gospodarki do modelu liberalnego lub odwrotnie.

Słowa kluczowe: ewolucja funkcji państwowych, globalizacja gospodarki i społeczeństwa, proces integracji, kryzysy gospodarcze.

У кінці ХХ ст. у світі відбулися значні економічні та політичні зміни: крах комуністичного режиму в цілому ряді країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), завершення „холодної війни”, розвал СРСР, демократизація, трансформація та перехід до ринкової економіки в нових державах, які виникли на теренах соціалістичного табору. Деякі сучасники розглядали ці явища як кінець національної держави, а деякі лише як трансформацію її функцій. Політики і вчені дискутували, чи слід прагнути

¹ PhD, Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

до створення держави тим націям/етносам, які її ще не мають, якщо очевидно, що сучасна держава не виконує і не може виконувати функцій, звичних для неї в XIX та XX ст.²

Дійсно, на зламі XX – XXI ст. суть держави й її функції зазнали значних змін, а в Європі відбулася подвійна зміна. По-перше, глобалізація економіки і суспільства, транснаціоналізація, політичні й військові міжнародні зміни принципово звузили поле дії держави, її компетенції щодо прийняття рішень. По-друге, більшість держав Європи включилась у наднаціональний інтеграційний процес і ввійшла до Євросоюзу (ЄС). Держави-члени ЄС, очевидно, на довго передали інституціям ЄС важливі компетенції, пов'язані з їх суверенітетом. По-третє, крім ЄС в Європі діє й інше об'єднання держав – європейсько-азійська Співдружність Незалежних Держав (СНД). Дехто вважав СНД перехідною організацією, мета якої полягала у вирішенні питань спадщини і повного розпуску інститутів СРСР, а уряд Росії ще в часи Б. Єльцина офіційно заявляв, що СНД – ядро нового, європейського інтеграційного процесу в східній частині Європи і Північної Азії. Хоч у XXI ст. про інтеграційні можливості СНД вже майже забули³.

У кінці 80-х рр. виявилось, що лібералізація і демократизація в ЦСЄ прямо пов'язані з переходом до ринкової економіки і посиленням суверенітету держав. Демократизація СРСР, Югославії та ЧСФР викликала розпад багатонаціональних федеративних держав. Їх демократичні рухи це – національні рухи у державах, що входили до складу інших держав, а не національні рухи, які охоплювали всю державу.

² М. Mommsen, (hrsg.). *Nationalismus in Osteuropa. Gefährliche Wege in die Demokratie*, München 1992, s. 8.

³ Е. Jahn. *Ausdehnung und Überdehnung. Von der Integrationskonkurrenz zum Ende der europäischen Integrationsfähigkeit*, Bd. 57, nr 1-2, Osteuropa, Berlin 2007, s. 41-42.

Державна національна самосвідомість у СРСР, Югославії, ЧСФР і „соціалістична німецька” у НДР, були в рази слабші національної свідомості, що опиралась на мовну спільність, а потім на походження, віросповідання чи прихильність до регіону. ЧСФР постраждала менше, адже зазнала „оксамитового” розлучення при поділі на дві суверенні держави – Чеську та Словацьку Республіки⁴. Тут не було конфліктів, пов’язаних з реструктуризацією національних економічних структур, як в Югославії⁵.

Сучасна держава зберігає функцію забезпечення культурної своєрідності та соціальної рівності меншин, а функції безпеки й економічного розвитку майже повністю передає міжнародним і наднаціональним організаціям. Тож глобалізація, інтернаціоналізація й європеїзація, з одного боку, і націоналізація – з іншого, не протиріччя, а цілком сумісні в історичному сенсі протилежні тенденції розвитку.

Важко передбачити чи утворять колись члени ЄС наднаціональну державу у складі національних держав, адже майже відсутні її прихильники. Об’єднання держав Європи можна уявити лише як розвиток. Не відомо чи переважають федеральні структури у перспективі, які домінують довгий час як компоненти конфедерації в ЄС; чи буде успішною інтеграція Європи, чи ж зазнає краху через подальшу, в порівнянні з сучасною економічною і політичною інтеграцією, політику щодо національностей, яка не завжди правильно і зважено враховує національні інтереси і потреби. Кожний крок у посиленні європейських національно-партикулярних інститутів має бути виваженим⁶.

⁴ Т.П. Федорчак. Політична трансформація Чеської Республіки: внутрішні та зовнішні виміри, ІФНТУНГ, Івано-Франківськ 2012, с. 282-286.

⁵ Е.Ю. Гуськова. История югославского кризиса (1990-2000), Русское право / Русский Национальный Фонд, Москва 2001, с. 219.

⁶ E. Jahn, *op. cit.*, s. 47.

Можна погодитись з Г. Колодко, що „реальний соціалізм” мав багато недоліків, але і багато переваг. „Він міг проіснувати і довше і, можливо, системи поступово пристосувалися б до мінливих обставин, якби не безрозсудна політика СРСР, що витрачав багато зусиль і ресурсів на спроби зовнішньої експансії, а не на внутрішні реформи і розвиток. Затратний військовий комплекс, участь у регіональних конфліктах, політична і фінансова підтримка іноземних режимів, негнучка політика щодо системної розмаїтості соціалістичних країн, тривале і вороже суперництво з Китаєм – от ключові неекономічні фактори, що підірвали адаптивність СРСР до нових проблем”⁷. Після 1989 р. у державах ЦСЄ відбулися кардинальні зміни в економічних системах, а подальші трансформації змінили всі сфери життя: відбулась різка денационалізація економіки; демократизація політичних систем; іншою стала соціальна політика.

Особливістю держав Європи є потрійна трансформація соціально-економічного, політичного і державно-територіального порядку⁸. Більшість вчених враховують лише першу і другу зміну системи, а зміну державно-територіального устрою залишають поза увагою. Після драматизму економічних політичних і соціальних процесів 80-90-х рр., до середини 90-х рр. чітко визначились основні структури нової Європи. У 1999 р. до НАТО вступили Польща, Угорщина і Чехія, а в 2004 р. – Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія, Румунія та Болгарія, а в 2004-2007 рр. до ЄС. Ці держави ввійшли у загальноєвропейські і глобальні міжнародні економічні організації.

⁷ Г.В. Колодко. *Від шоку до терапії. Економіка і політика трансформації*, Львів 2004, с. 241.

⁸ С. Offe. *Der Tunnel am Ende des Lichts. Erkundungen der politischen Transformation des Neuen Ostens*, Campus Verlag, Frankfurt, New York 1994, s. 19, 57-64.

Сучасні поняття трансформації і переходу відрізняються від традиційних, які використовували для пояснення реформ у процесі зміни режиму і революцій⁹ на півдні Європи і в Латинській Америці в 1970-х рр. Тоді держава втручалась в економіку, але майнові відносини майже не чіпала¹⁰. Політична трансформація не містила принципових змін державно-територіальних і кордонів, але в деяких випадках змінили внутрішній державний порядок (утворення автономних регіонів в Іспанії) і позиції щодо системи міждержавних союзних відносин. Утім, про корінні зміни державно-територіального порядку у випадку Південної Європи і Латинської Америки говорити не можна.

У 1990-х рр. потрібна трансформація держав ЦСЄ зробила їх долю особливо складною і багатою на конфлікти. У центрі уваги були політичні зміни системи, демократизація стала перехідним явищем від комуністичного режиму з владою олігархів до не комуністичного режиму з владою олігархів чи навіть до автократичного режиму (Азербайджан, Білорусь, Росія)¹¹. У деяких державах пройшли часткові зміни, в інших – демократія з часом утвердилася. В третіх – панування олігархів під мантиєю демократії за декілька років змінилося і держави консолідувались (Словаччина, Хорватія, Сербія, Грузія). За даними аналітичного дослідження Freedom House у 1997-1998 рр. з 22 посткомуністичних держав 9 вважалися вільними, 11 – частково вільними демократіями, а 2 – невольними недемократичними державами. Через 8 років, у 2005 р., 13

⁹ G.-J. Gläßner. *Demokratie nach dem Ende des Kommunismus*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1994, s. 89-90.

¹⁰ J.J. Linz, A. Stepan. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, JHU, Baltimore; London 1996, p. 58.

¹¹ K. von Beyme. *Systemwechsel in Osteuropa*, M. Suhrkam, Frankfurt 1994, s. 321.

держав вважалися вільними, 6 – частково вільними і 3 – невольними державами¹².

Перехід від державного соціалістичного планування до ринку був тривалішим. У багатьох державах існує сильний опір лібералізації і ринку, зберігається державне втручання, соціально-державний розподіл і державна власність. Вплив глобалізації на зміни в економічній діяльності держав неоднозначний. Глобальні виклики і загрози мають позитиви і негативи. Це підтверджує фінансова криза в Азії (літо 1997 р.), яка повторилась восени 2007 р. на світовому фінансовому ринку США, найпотужнішої за рівнем ВВП держави світу, відбулось ослаблення долара як ключової і резервної валюти. Криза спричинила суттєві проблеми у глобальній економіці, політиці і соціальній сфері, поширилась по всьому світу, проявились у кожній державі. Особливо помітно вона вразила трансформаційні поставторитарні і посткомуністичні держави. Глобалізація, значно ослабивши традиційні національні економічні системи, не виробила певних міжнародних чи наднаціональних механізмів стримування і регулювання, які б сприяли стабільності світу й економічному розвитку.

В умовах кризи держави намагаються формувати нові риси і напрями діяльності. Адже світ не лише змінився з біполярного на монополярний, а й викликав прискорення процесів глобалізації. А.Д. Богатуров і інші вчені вважають, що масове вторгнення в сферу міжнародної взаємодії недержавних акторів, різке зростання кількості та посилення ролі ТНК у формуванні світового ринку, виникнення конфліктів „нового покоління” і, зрештою, поява та розширення сфери дії Інтернету – феномени (з їх спільною рисою – легкістю у подоланні

¹² *Freedom in the World 2006* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?-page=15&year=2006>

національних кордонів) стали основою для висновків, що в міжнародному розвитку наступив новий, світополітичний етап¹³. Різноманіття уявлень, які формуються в даному зв'язку, вписується у боротьбу відомих теоретичних парадигм, характеризуючи новітній (посткласичний) етап їх розвитку¹⁴.

Водночас світова економіка залишається ареною співпраці і суперництва держав. Особливість цього етапу їх розвитку – домінування США як наддержави, що прагне зберегти свої позиції, хоч і зустрічає опір інших держав. Ч. Капчан вважає, що „в уніполярному світі, в якому Америка стала єдиною наддержавою, вона покликана здійснювати лідерство без всяких комплексів, для того, щоб нації, схильні до тих же цінностей, слідували прокладеним нею шляхом. Будь-яка незгідна чи дестабілізуюча сила (наприклад, режим якоїсь „держави-ізгоя”) повинна бути повалена збройним шляхом і замінена політичною й економічною системою, більш „відповідною” американському розумінню світу і процвітання”¹⁵.

К. Оффе і Дж. Ельстер, досліджуючи трансформаційні процеси структурної перебудови економіки і політики, назвали її „дилемою одночасності”. Вони вважали, що „у Західній Європі перехід до капіталістичної ринкової економіки та парламентської демократії відбувався повільно і послідовно. А в ЦСЄ зміни в одній сфері будуть блокуватися змінами в інших. Велика група тих, хто зазнав втрат від економічних реформ, буде використовувати свою політичну владу для тиску на громадян під час виборів, щоб усунути від влади ті елітні групи,

¹³ *Системная история международных отношений (в четырех томах). 1918-2003*, Т. 3, Московский рабочий, НОФМО, Москва 2003, с. 471.

¹⁴ *Международные отношения: теории, конфликты, движения, организации*, Альфа-М : Инфра-М, Москва 2009, с. 153.

¹⁵ Д. Мессенер. *Архитектура нового мирового порядка*, nr 11, *Международная политика (Internationale Politik)*, Берлин 1999, s. 169-170.

які запровадили економічні реформи”. Іншими словами – К. Оффе передбачав протистояння тих, хто програв і тих, хто виграв від зміни системи¹⁶. Його думки викликали велику дискусію серед вчених, зокрема у К. фон Байме та В. Меркеля, адже такого спротиву не було, ніхто не повернувся до старих часів чи заблокував реформи. Через 25 років від „осені народів”, вчені вважають, що більшість змін у країнах ЦСЄ завершено, що прийняття 12 держав ЦСЄ в ЄС, вказує на їх демократизацію, „безпрецедентну історію успіху”¹⁷.

Попри це, в країнах-сусідах ЄС, справи дещо інші. Аналізуючи еволюцію ролі держави у запобіганні та подоланні кризових явищ в економіці України, вкажемо, що за роки незалежності, не було жодного уряду, який би постійно не помилявся. У державі триває перманентна урядова революція. Кожний новий прем’єр-міністр, заступаючи на посаду, проголошує „новий” курс проведення необхідних суспільству демократичних реформ. Але постійна боротьба з енергетичною, продовольчою кризою, міжнародними кредиторами тощо відволікає від реформ. Заважає реформам і надмірна централізація виконавчої влади та відсутність ініціативності. Всі центральні органи лише очікують команди з Кабінету Міністрів, а потім звітують перед ним. Так діє вся вертикаль – обласні державні адміністрації, районні і навіть органи місцевого самоврядування. „Щупальці з владних кабінетів намагаються дістатися кожного підприємця, кожного громадянина. І вся ця, скроєна за радянських часів машина, сотні тисяч людей, десятки тисяч кабінетів, безліч телефонних апаратів, ксероксів, автомобілів і інша, існуюча за

¹⁶ C. Offe. *Das Dilemma der Gleichzeitigkeit. Demokratisierung und Marktwirtschaft in Osteuropa*, nr 4, Merkur 1991, s. 281.

¹⁷ J. Kornai. *The Great Transformation of Central Europe. Success and Disappointment*, Vol. 14, nr. 2, Economics of Transition, The European Bank for Reconstruction and Development 2006, p. 225.

рахунок виробника і платника податків армія чиновників, робить „роботу”. Де ж той результат, заради якого витрачаються такі величезні ресурси?¹⁸.

Безперечно, що державні інститути повинні управляти країною. Суспільство не може розвиватись без чіткої і скоординованої державної політики. Але питання в іншому – як управляти? Поширення й утвердження ринкових засад рельєфно виділили питання про зміну ролі держави в регулюванні господарства у національному і глобальному масштабах. Особливо гостро проблема оптимізації ролі держави постала на рубежі ХХ-ХХІ ст. через появу нових і загострення існуючих проблем процесу регулювання, які можуть бути вирішені чи пом’якшені лише при активному впливі держави. В Україні й інших постсоціалістичних країнах увагу до економічної ролі держави посилює пошук оптимальної моделі останньої в трансформаційних процесах і в досягненні економічного зростання. У сучасній ринковій системі можна виділити три найбільш істотні підходи до аналізу економічної ролі держави. По-перше, розгляд проблеми з позиції світового господарства, його чинних структур, тенденцій і закономірностей розвитку. Цей підхід передбачає дослідження економічних функцій держави в межах загальної економічної теорії, включаючи всі її складові частини і напрями. По-друге, проблему слід розкрити на національному рівні. Для сучасної національної економіки вкрай важливо виявити специфіку українського переходу від планової економіки до ринкової. Тож доцільно теоретично обґрунтувати і предметно визначити кінцеві цілі в русі від загального одержавлення до оптимального державного господарства і до стабілізації ринкового

¹⁸ В.А. Кочуєв. *Українське суспільство в процесі еволюції (збірник статей)*, Східний видавничий дім, Донецьк 2005, с. 107.

розвитку в цілому. По-третє, слід врахувати, що в жодній сучасній розвиненій країні не існують чисто ринкові відносини.

У сучасному національному і глобальному масштабах діє змішана економіка. Суто ринкові відносини існувати не можуть, оскільки будь-яке національне господарство спирається на різноманіття форм власності та видів підприємництва, на поєднання різних видів економічного регулювання (ринкового, корпоративного, державного, міжнародного), коли держава одночасно виступає і як органічний елемент даної системи, і як гарант її існування та функціонування. При цьому важливо наголосити на своєрідності функцій ринку і держави, в процесі становлення й розвитку змішаної економіки.

Відомо, що в теорії ринку виділяються сфери, де мають місце так звані „провали ринку”, тобто нездатність ринкових механізмів самостійно вирішувати певні проблеми економіки і суспільства. У свою чергу, при дослідженні змішаної економіки, в якій державі відводиться не остання роль, виникає потреба аналізувати „провали державного регулювання” – виявляти сегменти економіки, де ефективність державної присутності нижче ефективності ринкової мотивації відповідної діяльності.

Одним словом, змішана економіка не означає безмежного втручання держави в господарське життя, а припускає органічне включення державних інститутів у соціально-економічні процеси. Сучасна держава, що розглядається через її економічні функції, єдина в трьох аспектах: як власник, підприємець і гарант ринкової системи та демократичного устрою суспільства. Всі ці аспекти, так чи інакше, виражаються в тому, наскільки держава бере участь у створенні та перерозподілі вартості в національній економіці. У нормальних, не кризових умовах держава причетна до обох процесів, що зумовлюють відтворення та економічне зростання.

Однак проблема оптимізації економічної ролі держави дуже складна і дискусійна. У зарубіжній і вітчизняній економічній літературі, які займаються економікою нашої країни йде дискусія про шляхи її виходу з кризового стану. Центральне місце в цій дискусії займає сама держава, її роль в трансформаційних процесах, що відбуваються, її економічна стратегія і тактика. Зрозуміло, що функції держави в трансформаційній економіці відмінні від її функцій у сформованій ринковій системі. Однак і в тому, і в іншому випадках як свідчить економічна теорія та показує досвід розвитку країн з ринковою економікою, держава не може і не має права займати пасивну позицію. Водночас українська дійсність двох останніх десятиліть характеризується саме значним ослабленням економічної ролі держави. В даний час (особливо, коли ще не подолані наслідки фінансової кризи 2008-2009 рр.) стало ясно, що докорінна зміна справ у нашій країні можлива лише за умови прийняття на себе державою принципово більшої відповідальності за трансформаційний процес, розробку та реалізацію адекватної моделі економічного зростання.

Посилення ролі держави в цих процесах означає: зменшення ролі суб'єктивного фактора в регулюванні економіки та вдосконалення законодавчої бази економічного розвитку та підвищення її дієвості; забезпечення ефективного управління державною власністю при оптимальному її розмірі; використання справді ринкового механізму, оптимально поєднує конкуренцію і регулювання; формування соціальних стабілізаторів суспільного розвитку; забезпечення пріоритету національних інтересів при розширенні світогосподарських зв'язків.

В історичній ретроспективі, „в жодній країні ринкова мотивація сама по собі не є, і не була гарантом вирішення економічних проблем; особливо гостро це відчувається на початку нинішнього століття, коли глобалізація ринку виводить всі країни на гостре конкурентне економічне

поле, де національна держава стає вирішальним фактором стійкості національного бізнесу в світовому господарстві”¹⁹.

Потреба підвищення економічної ролі держави в Україні зумовлена також поєднанням реформ з процесами державного регулювання економіки. Втім, теза про посилення економічної ролі держави в умовах глобалізації та перехідного стану економіки України вимагає певних уточнень. Механізми глобалізації є об’єктом ґрунтовних досліджень, творчих суперечок і розбіжностей економістів і політиків.

Деякі вчені вважають, що панування транснаціональних корпорацій (ТНК) і великих банків, безконтрольний рух фінансового капіталу ведуть до зникнення державного суверенітету, що перетворюється лише на віртуальну реальність, до нездатності держави ефективно впливати на економічний і соціальний розвиток. Так, Л. М’яснікова пише, що „раніше господарство практично кожної країни являло собою самовідтворюючу систему. Нині така система – лише світове господарство в цілому. Наявність транснаціонального капіталу фактично зводить нанівець спроби регулювати внутрішньогосподарські фінансові ринки – кейнсіанські і монетаристські методи виявляються марними. При цьому сама роль національної держави відходить на другий план, транснаціональний капітал знаходиться поза юрисдикцією цих держав. Надії на регулюючу роль національного ринку безглузді в умовах глобалізації”²⁰.

На нашу думку, подібні висновки, принаймні, на сучасному етапі глобалізації, хоч і ґрунтуються на певних реальних процесах і тенденціях,

¹⁹ В.И. Маевский. *Версия макроэкономической стратегии развития России*, Экономическая наука современной России, пр. 1, Москва 2004, с. 58.

²⁰ Л. Мясникова. *Глобализация экономического пространства и сетевая несвобода*, пр. 11, Мировая экономика и международные отношения, Москва 2004, с.118.

але ж передчасні і категоричні. Не все так однозначно і безумовно. Багато дослідників вважають, що роль національних держав у регулюванні економічних процесів в умовах глобалізації не лише зберігається, а й посилюється у зв'язку з виникненням нових функцій.

„Незважаючи на те, що родовою ознакою глобалізації вважається розмивання національних кордонів, – вважає С.В. Чугров, – ще немає переконливих прикладів, що національні кордони звалилися під натиском глобалізаційних процесів, і що національна держава готується відмерти (загальноєвропейські об'єднавчі процеси в межах ЄС, незважаючи на введення єдиної валюти, також демонструють аритмію інтеграції)“²¹. Про це яскраво свідчить посилення міжнародної боротьби проти фінансових злочинів та гостра економічна криза в Греції (2010-2013).

Значне місце ролі національної держави в умовах глобалізації відводить лауреат Нобелівської премії в області економіки Дж.Ю. Стігліц, який пише, що „я завжди відстоював збалансований погляд на роль держави, визнаючи обмеження і провали, як ринкового механізму, так і держави, але завжди припускаючи, що вони діють спільно, на умовах партнерства, причому межі цього партнерства визначаються по-різному для різних країн, залежно від рівня їх політичного та економічного розвитку“²². Аналізуючи взаємини держави і ринків як взаємодоповнюючі, Дж. Стігліц висуває ідею „вторинного винаходу держави” – держави більш ефективної і чуйної, спеціальні інтервенції якої як кращий спосіб боротьби з провалами ринку повинні попереджувати виникнення проблем і коректувати їх, якщо вони з'явилися. „Вторинний винахід держави” є подією нового століття. Зважаючи на уроки минулого,

²¹ С.В. Чугров *Глобализация, модернизация, или интернационализация*, пр. 4, *Мировая экономика и международные отношения*, Москва 2002, с. 81.

²² Дж. Ю. Стиглиц. *Глобализация: тревожные тенденции*, Мысль, Москва 2003, с. 163.

відкидаючи зайві функції і додаючи нові, які диктуються інтересами розвитку ринку та забезпечення справедливості в суспільстві, держава має відігравати визначальну роль в ефективній і справедливій діяльності будь-якої економіки. Дж.Ю. Стіглиць наділяє державу властивостями і рисами, необхідними в нових умовах. Зокрема „інформаційна економіка з її точнішим аналізом ринків праці, капіталу і товарів дозволяє конструювати макроекономічні моделі, які дають можливість глибше дослідити причини безробіття, пояснити флуктуації, рецесії і депресії”²³.

Основною метою державного регулювання економіки є забезпечення економічного зростання та соціального добробуту населення країни. У політичних і економічних колах українського суспільства в останні роки утвердилися в основному два підходи до консолідації національного економічного зростання: інституціональний (акцент на створення інститутів, що сприяють економічному зростанню) та дирижистський підходи (посилення прямої участі держави в господарському житті).

Прихильники інституціональної моделі консолідації економічного зростання скептично розглядають можливість вироблення єдиної промислової політики і галузевих пріоритетів економічного розвитку. Передбачається, що держава в сучасному постіндустріальному світі в принципі не може визначити, які сектори економіки будуть пріоритетними в середньо-і довгостроковій перспективі. До того ж потенціал стати лідером і „локомотивом” зростання національної економіки мають сьогодні практично всі сектори без винятку. „Промислова політика домінує над конкурентною в тому випадку, якщо вся система інститутів в економіці підпорядковується міркуванню забезпечення максимально сприятливого статусу тих галузей, які розглядаються в якості

²³ Дж. Ю. Стіглиць, *op. cit.*, с. 184.

„локомотивів” економічного зростання”²⁴. Тож припускається, що пригнічення інших галузей економіки служить платою за швидкий розвиток «пріоритетних галузей».

Серед економічної наукової громадськості значно більше прихильників дирижистської моделі економічного зростання. В межах цього підходу до проблем державного регулювання економіки в останні роки сформувалася „рентна” концепція економічного розвитку. Вона передбачає перерозподіл природної ренти між галузями і найперше на користь високотехнологічних галузей для забезпечення їх сталого розвитку. Якщо використовувати ефективні рентні принципи оподаткування, то в руках держави виявляться потужні фінансові ресурси, які можна направити на розвиток проблемних галузей економіки країни, зокрема на модернізацію й інновацію основного капіталу. Іншими словами, реалізація „рентної” концепції зростання вимагає проведення з боку держави активної промислової та інвестиційної політики.

Державна інвестиційна політика та державна інвестиційна діяльність - один з ключових моментів будь-якої дирижистської політики. Об’єктивно, що державі слід вкладати гроші в ті сектори економіки, які недостатньо привабливі для приватного бізнесу, але здатні дати потужний імпульс економічному зростанню. Прихильники інвестиційної активності держави не заперечують інституційний підхід до проблем зростання економіки, але вважають, що інституційні реформи досить тривалі. Тож їх вплив на прискорення зростання економіки опосередкований значним, практично непередбачуваним часовим лагом. А прямі інвестиції дають практично негайні результати у зростанні господарської активності. І

²⁴ С. Авдашева, А. Шаститко. *Промышленная и конкурентная политика: проблемы взаимодействия и уроки для России*, кн. 3, Вопросы экономики, Москва 2003, с.127.

оскільки це безпосередньо узгоджується з економічним курсом на модернізацію, визначеним Президентом України, то державні інвестиції розглядаються як важливий інструмент вирішення політичного завдання.

Вище вказувалось, що у підходах до консолідації економічного зростання на сучасному етапі реформ, взаємодіють інституціональний і дирижистський підходи. Вважаємо, що дирижистський підхід, пов'язаний з активним втручанням держави в економіку не може бути реалізований без певних інститутів (інвестиційних, податково-кредитних, митного, тарифного і нетарифного регулювання). Дослідники неоднаково оцінюють можливість поєднання цих двох підходів до проблем консолідації економічного зростання, адже, на їх думку, інституційний підхід розглядається як альтернатива дирижистському – прямому державному втручання. Втім, господарська практика останніх років показала, що „найбільш вагомі результати досягаються саме тоді, коли два концептуальних підходи виступають як необхідна умова реалізації економічної ролі держави”²⁵.

Сучасна економіка, за визначенням, розглядається як система взаємозалежних і взаємодіючих сил, серед яких принципову роль відіграє держава як регулятор процесу формування нових соціальних і господарських зв'язків, ефективний власник, а не рядовий ринковий суб'єкт. Творчо розвиваючи це положення, можна констатувати, що прагматична економічна політика держави найперше полягає в регулюванні характеру взаємодії цих сил, тобто в постійному забезпеченні їх оптимального поєднання та недопущення надмірного посилення однієї з них і ослаблення іншої.

²⁵ В.П. Колесов. *Глобализация мирового хозяйства и национальные интересы России*, ТЕИС, Москва 2002, с. 142.

Практично у всіх економічно самостійних державах, у тому числі і в Україні, йде пошук механізмів оптимізації економічної ролі держави і приватногосподарських ініціативи. Утім, оптимального поєднання сил ринкового механізму і державного регулювання в тривалій перспективі не вдалося досягти практично ніде, що веде до постійного перегляду впливу політичних сил і економічної науки на взаємини економіки і держави, тягне за собою перехід від діючої, дирижистської моделі економічної політики до ліберальної чи навпаки.

Бібліографія:

1. Beume K. von, *Systemwechsel in Osteuropa*, M. Suhrkam, Frankfurt 1994, s. 387.
2. *Freedom in the World 2006* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15&year=2006>
3. Gläßner G. J., *Demokratie nach dem Ende des Kommunismus*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1994, s. 485.
4. Jahn E., *Ausdehnung und Überdehnung. Von der Integrationskonkurrenz zum Ende der europäischen Integrationsfähigkeit*, Bd. 57, nr 1-2, Osteuropa, Berlin 2007, s. 35-55.
5. Kornai J., *The Great Transformation of Central Europe. Success and Disappointment*, Vol. 14, nr 2, Economics of Transition, The European Bank for Reconstruction and Development 2006, p. 207-244.
6. Linz J.J., Stepan A., *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, JHU Press, Baltimore; London 1996, p. 479.
7. Mommsen M. (hrsg.), *Nationalismus in Osteuropa. Gefährliche Wege in die Demokratie*, München 1992, s. 206.
8. Offe C., *Das Dilemma der Gleichzeitigkeit. Demokratisierung und Marktwirtschaft in Osteuropa*, nr 4, Merkur 1991, s. 279-292.

9. Offe C., *Der Tunnel am Ende des Lichts. Erkundungen der politischen Transformation des Neuen Ostens*, Campus Verlag, Frankfurt, New York 1994, s. 301.
10. Авдашева С., Шаститко А., *Промышленная и конкурентная политика: проблемы взаимодействия и уроки для России*, nr. 3, Вопросы экономики, Москва 2003, с.127.
11. Гуськова Е.Ю., *История югославского кризиса (1990-2000)*, Русское право / Русский Национальный Фонд, Москва 2001, с. 720.
12. Колесов В.П., *Глобализация мирового хозяйства и национальные интересы России*, ТЕИС, Москва 2002, с. 434.
13. Колодко Г.В., *Від шоку до терапії. Економіка і політика трансформації*, Львів 2004, с. 241.
14. Кочуев В.А., *Українське суспільство в процесі еволюції (збірник статей)*, Східний видавничий дім, Донецьк 2005, с. 107.
15. Маевский В.И., *Версия макроэкономической стратегии развития России*, Экономическая наука современной России, nr 1, Москва 2004, с. 58.
16. *Международные отношения: теории, конфликты, движения, организации*, Альфа-М : Инфра-М, Москва 2009, с. 153.
17. Мессенер Д., *Архитектура нового мирового порядка*, nr 11, Международная политика (Internationale Politik), Берлин 1999, s. 169-179.
18. Мясникова Л., *Глобализация экономического пространства и сетевая несвобода*, nr 11, Мировая экономика и международные отношения, Москва 2004, с.110-126.
19. *Системная история международных отношений (в четырех томах). 1918-2003*, Т. 3, Московский рабочий, НОФМО, Москва 2003, с. 471.
20. Стиглиц Дж. Ю., *Глобализация: тревожные тенденции*, Мысль, Москва 2003, с. 300.
21. Федорчак Т.П., *Політична трансформація Чеської Республіки: внутрішні та зовнішні виміри*, ІФНТУНГ, Івано-Франківськ 2012, с. 543.

22. Чугров С.В., *Глобализация, модернизация, или интернационализация*, пр. 4, *Мировая экономика и международные отношения*, Москва 2002, с. 81.

